

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Towards a theory of militant constitutionalism

Manenschijn, J.I.

Citation

Manenschijn, J. I. (2026, February 13). *Towards a theory of militant constitutionalism*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4289921>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4289921>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

14 SUMMARY IN DUTCH: NAAR EEN THEORIE VAN DE WEERBARE RECHTSSTAAT

Wereldwijd hebben constitutionele democratieën last van verval. In 2023 leefde slechts 8% van de mensen in een volwaardige democratie. Dit democratisch verval wordt gedreven door verschillende dreigingen, die van buiten de constitutionele democratie kunnen komen (terrorisme, klimaatverandering), of van binnenuit (populisme, desinformatie). De dreigingen van binnenuit, die gedreven worden door politieke actoren, vormen een interessante paradox: mogen politieke partijen, via het wetgevingsproces, de constitutionele democratie uithollen of zelfs afschaffen? Deze aantasting van de constitutionele democratie is formeel gezien legaal; de juiste procedures zijn gevolgd. Maar op substantieel niveau worden de kernwaarden van de constitutionele democratie aangetast. Omdat deze vorm van aantasting zich vaak uit in constitutionele wijzigingen, wordt het ook wel constitutioneel verval genoemd, in plaats van democratisch verval. In deze thesis stond de vraag centraal wat de weerbare rechtsstaat is, en op welke wijze de weerbare rechtsstaat een antwoord kan bieden op constitutioneel verval. Deze vraag is in drie delen beantwoord. In het eerste deel van de thesis staat het constitutioneel verval zelf centraal, en wordt dit constitutioneel verval geïllustreerd aan de hand van een gevalstudie van het Verenigd Koninkrijk. In het tweede deel volgt een literatuurstudie van het idee van de weerbare democratie en de weerbare rechtsstaat. In het derde en laatste deel wordt, op basis van zowel theoretisch als empirisch onderzoek, een ‘minimale theorie’ van de weerbare rechtsstaat voorgesteld, op basis waarvan de onderzoeksvraag beantwoord wordt. De uitkomsten van deze drie delen zullen hier kort geschetst worden.

Constitutioneel verval is vaak subtiel, en moeilijk te ontdekken. Door het combineren van meerdere, op het eerste oog onschuldige, wijzigingen, wordt een soort ‘frankenstate’ gecreëerd. Het geraamte van de constitutionele democratie staat nog overeind, maar dit geraamte is niet meer dan een lege huls. Constitutioneel verval kan de volgende vormen aannemen:

1. Formele, directe, wijzigingen van de Grondwet.
  - a. Door het wijzigen van de Grondwet.
  - b. Door het vervangen van de Grondwet.
2. Informele, indirecte constitutionele wijzigingen.
  - a. Wijzigingen van secundaire wetgeving met een constitutioneel karakter, of belangrijke ongeschreven regels en principes. Deze wijzigingen kunnen formeel zijn of informeel (via interpretatie).
  - b. Schending van de Grondwet

Constitutioneel verval kan dan gedefinieerd worden als ‘een proces van incrementeel, maar nog steeds substantieel verval van een van de drie basisvereisten van de constitutionele democratie – competitieve verkiezingen, vrijheid van meningsuiting en vereniging en de administratieve *rule of law*’, door wijziging of vervanging van de geschreven grondwet, of door wijziging van secundaire wetgeving of ongeschreven regels en principes of schending van de constitutie.’

Doordat constitutioneel verval zo subtiel en ongrijpbaar is, is het lastig goed te

duiden zonder voorbeelden te gebruiken. Door een gevalstudie van constitutionele wijzigingen in het Verenigd Koninkrijk is geïllustreerd hoe constitutioneel verval eruitziet, en waarom het zo lastig te analyseren is. De bespreking van de voorbeelden benadrukte het belang van een duidelijk kader dat gebruikt kan worden om mogelijk constitutioneel verval te analyseren, en te kunnen bepalen of constitutioneel verval ook problematisch is. Immers, niet iedere teruggang is noodzakelijk negatief.

Het bekendste kader voor het verdedigen van de democratie is het idee van de weerbare democratie; de democratie mag antidemocratische maatregelen nemen om zichzelf te beschermen. Het voornaamste instrument is het partijverbod, waarbij een politieke partij ontbonden kan worden, als deze partij de democratie ernstig schaadt of wil schaden. De andere verdedigingslijnes van de weerbare democratie zijn het democratische debat, de constitutionele verdedigingslijn, en de 'maatschappelijke' verdedigingslijn.

Door het andere karakter van constitutioneel verval, vergeleken met democratisch verval, in reactie waarop de weerbare democratie is ontwikkeld, is de weerbare democratie niet goed in staat om constitutioneel verval te analyseren of tegen te houden. Constitutioneel verval uit zich vaak pas nadat partijen een machtspositie hebben verweven, terwijl het democratische debat en het partijverbod geënt zijn op kleine partijen. De constitutionele verdedigingslijn binnen de weerbare democratie toont wel potentie, maar is relatief onderontwikkeld. Deze constitutionele verdedigingslijn is doorontwikkeld onder de noemer van de weerbare rechtsstaat (*militant constitutionalism*).

Er is nog veel onduidelijk over waar de weerbare rechtsstaat precies voor staat. Hoewel de term steeds vaker opduikt, ligt er niet altijd een duidelijke theorie aan ten grondslag. Een duidelijke theorie van de weerbare rechtsstaat moet ten minste drie vragen beantwoorden. Allereerst; wat betekent rechtsstaat, in de context van de weerbare rechtsstaat? Of in andere woorden: wat moet er precies beschermd worden? Ten tweede moet er duidelijkheid komen over de instrumenten van de weerbare rechtsstaat; op welke manier kan de rechtsstaat beschermd worden? En tot slot moet duidelijk worden hoe de weerbare rechtsstaat zich verhoudt tot de weerbare democratie. Bestaande theorieën over de weerbare rechtsstaat gaan vaak slechts in op een van deze vragen, of komen niet tot een concrete afbakening van wat er beschermd moet worden.

In het laatste deel van de thesis wordt een 'minimale theorie' van de weerbare rechtsstaat voorgesteld, met een focus op effectieve machtsverdeling en tegenmacht. Het doel is om het fundament van de rechtsstaat te beschermen: de overheid is gelimiteerd. Hiervoor zijn formele instrumenten het meest geschikt. Binnen de mogelijke formele instrumenten moet een onderscheid gemaakt worden tussen de bredere waaiers aan constitutionele waarborgen die de belangrijkste structuren van de rechtsstaat bevatten, en de instrumenten die deze essentiële structuren kunnen beschermen. Laatstgenoemde instrumenten zijn militant te noemen. Deze minimale theorie van de weerbare rechtsstaat moet gezien worden als een aanvulling op de weerbare democratie, een vangnet dat gebruikt kan worden als er toch partijen langs de maatregelen van de weerbare democratie glippen. De weerbare rechtsstaat heeft een eigen focus en eigen instrumenten, waarmee het een eigenstandige theorie naast de weerbare democratie is en moet zijn.

De weerbare rechtsstaat kan een helder kader bieden voor het analyseren van constitutioneel veranderingen en het tijdig detecteren van problematisch constitutioneel verval. Daarnaast biedt het inzicht in zowel de bredere constitutionele waarborgen die belangrijk zijn voor de stabiliteit van de democratische rechtsstaat, en biedt het inzicht in 'militante' instrumenten die kunnen bijdragen aan het tegengaan van problematisch constitutioneel verval. Het idee van de weerbare rechtsstaat biedt hiermee een waardevolle bijdrage aan het debat over de bescherming van de democratische rechtsstaat. De 'minimale' theorie, zoals voorgesteld in deze thesis, is slechts een eerste schets van hoe een theorie van de weerbare

rechtsstaat eruit kan zien, en moet vooral gezien worden als een eerste bouwsteen voor verder onderzoek naar de weerbaarheid van de rechtsstaat.

